

A magyarországi szlovákok és a lakosságcsere

A hazai szlovákok vallomásos élettörténeteit, életúttörténeteit nem kisebb céllal kezdtem gyűjteni, minthogy a közvetlen személyes megnyilatkozások révén is lemérhessük viszonyukat saját népi kultúrájukhoz, anyanyelvükhöz. Arra is választ kerestem, hogy életük során milyen sorsdöntő események hatottak azonosságtudatuk változásaira. A lehetőség szerint szlovák nyelven felvett önvallomások igen sok elhaló népi műveltségbeli elemet tartalmaznak, tükrözik a szlovák nyelvűség jelenlegi állapotát, s olyan belső mozzanatokról szolgáltatnak adatokat, melyek döntően befolyásolták a szlovák nemzetiség fennmaradását. Ezt is figyelembe véve a fő célkitűzés teljesítése jegyében számos fontos értékes véleményt, emlékképet mentettünk meg a magyar–szlovák lakosságcseréről, a kollektivizálásról stb.

A magyarországi néprajzkutatás során viszonylag kevés szóbeli életúttörténetet jegyeztek le, a módszer sem teljesen kidolgozott.¹ A magyarországi szlovákságról pedig az általam gyűjtött vallomások az elsők közé tartoznak. Az önvallomások több funkciójúak, mert az egyén élettörténetének, az általa fontosnak tartott, legfőbb esemény elmondásakor egyaránt tükröződik bennük az egyén és a közösség sorsa, a hozzá való viszonyulás értékítélete. A történeti vagy közösségi-társadalmi, tehát az egyén szempontjából külső tényezők hatása miatt egyrészt elszenvédője, másrészt, mindezekre való reagálásként vagy szubjektív ösztönzéseként, kezdeményezőként, aktív résztvevője is az eseményeknek, ugyanakkor minden esetben tolmácsolja világszemléleti, etikai és egyéb állásfoglalását, valamint igazolni kívánja a sorsfordító pillanatokban saját döntésének helyességét is. Mindezek alapja a közvetlen élmény, az események megfigyelése, a hagyományos szóbeliség, a családi kommunikáció, a sajtó, az egyházi, a politikai, a katonai stb. megnyilvánulások útján szerzett korabeli információhalmaz. Ezáltal az egyéni életúttörténet több szervesen egymásra épülő, egyre tágabb körű eseménygyűrűket is magába foglal, a közvetlen család és rokonság köréből kezdve a faluközösségen, az etnikai csoporton át az országos, sőt a nemzetközi vonatkozásokig bezáróan.

Természetesen úgy, ahogy azt az egyén látta, és cselekedetét, ahogy ma interpretálni tudja. Az önvallomások szubjektív jellege ellenére dokumentum értékűek és hitelesek. Főként abban a tekintetben, hogy az egyén, és közössége miképpen *élte meg* a történeti eseményeket. Az egyéni életutak vissza tudják adni a családi vonatkozásokat, például férfi–nő, illetve anyós–menyecske viszonyt, vagy a mindennapi élet mozzanatait, mint például a hagyományos termelési és munkarendet vagy a háborúk helyi visszhangjait. Témánkkal kapcsolatosan a szlovákok áttelepüléséről, a magyarok kitelepítéséről szóló *átélt* közvetlen élmények szintén nélkülözhetetlen forrásai a történelemnek, amelyeket a levéltári anyagok, egyéb írásos dokumentumok alapján sem a történelemtudomány, sem más tudományok nem képesek pótolni. Nem beszélve most a szájhagyományok bennük meglévő törvényszerűségeiről, a folklór műfaji sajátosságairól. És ezek a tények mind néprajzi, mind nemzetiségpolitikai, mind pedig történeti szempontból *általánosításra* is alkalmasak, ha több önvallomás azonos vagy hasonló adatokat tartalmaz. Esetünkben 24 szlovák lakta helységből 49 szlovák adatközlőtől származó életút-történeteket vethetünk össze, amelyeket 1992–1995 között gyűjtöttem.

A lakosságcseréről szóló vallomások – mint rész az egészben – magukban foglalják mindazt, amit az előzőekben általában a magnetofonkazettákra felvett életúttörténetek jellegzetességeiről szóltam.

A lakosságcsere a vallomástevők egész életére kiható megrázó élmény. Részletezve, tárgyiasan, rendkívül őszintén adják elő a történeteket, egyúttal hallgatólagosan is igazolva döntésük helyességét, hogy maradtak, ugyanakkor még most is visszafojtott vagy nyílt zaklatottsággal, feszültségtől átítatott érzellemmel tolmácsolják őket. Az egyik áttelepülő így köszönt el: "*A, Erzsébet néni, néhány évig fogunk írni leveleket egymásnak, aztán minden abba-marad.*" Nem így történt. Mind a mai napig, fél évszázad múltán is sűrűn leveleznek, rendszeresen látogatják egymást, nemcsak az áttelepült öregek és a fiaik, hanem az unokáik is, s noha ugyan gyérül a kapcsolattartás, még mindig szorosak az összefűző szálak. Mind az emocionális telítettséget, mind pedig a több évtizedes kapcsolattartást bizonyítja, hogy – míg a második világháború, a kollektivizálás okozta sebek jórészt behégedtek – ezt a rendkívüli eseményt máig sem tudták magukban feldolgozni s végérvényesen lezárni.

Az áttelepülést előidéző külső, tehát az etnikumon és az országon kívüli megnyilvánulásokat kevesen tartják számon, s kevés az ismeretük a saját helységükön belül lejátszódó előkészítő lépésekről, melyek egyébként is szűk körben bonyolódtak le. Annál részletesebbek a szervezés megkezdéséről és a végrehajtásáról szóló vallomások, választ keresnek az áttelepülés szubjektív és objektív okaira (miért mentek, miért maradtak), és széles körképet adnak az áttelepültek új otthonbeli helyzetéről, valamint a különböző továbbélő kapcsolatokról.

Részeredmények már születtek, közreadtam a kiskőrösi szlovákok önvallomásainak elemzését és néhány egyedi élettörténetet is.² Készültek néprajzi részfeldolgozások az áttelepült szlovákok ottani körülményeiről is (Gyivicsán A., Paríková M.). A továbbiakban arra törekszem, hogy a vallomások részletes idézésével tegyem lehetővé az objektív általánosítást, másrészt hogy ezáltal is érzékeltessem a visszaemlékezőket ért mély hatásokat.

A lakosságcsereéről szóló egyezmény előtti időszak

A Délkelet-Alföldön a háborús események itteni befejeződése után közvetlenül megkezdődött a szlávok (szlovákok) etnikai alapon történő politikai szerveződése. A reprezentáns szervezet a Szlávok Antifasiszta Frontja (AFS) volt, melynek legtöbb alföldi szlováklakta helységben volt helyi szervezete (odbočka). Mind az AFS, mind helyi szervezetei a szlovákok áttelepülésének propaganda-szervezeteivé váltak. A pitvarosi önvallomás szerint,³ ezzel párhuzamosan három pitvarosi szlovák vezéregyéniség, Kulik András evangélikus, Ondrusz Pál baptista pap és Sulyan János iparosmester összeszervezkedett.⁴ Alighogy elmúltak a harcok, 1945 elején, áprilisban Pozsonyba mentek, hogy kérjék a csehszlovák kormányzati szerveket, tegyék lehetővé, hogy a pitvarosi szlovákok visszatérhessenek atyáik földjére, mert a magyarok üldözték őket. Ondrusz baptista papnak nem ez volt az első kezdeményezése. Az 1930-as években a pitvarosi baptista szlovákokat Jeruzsálembe akarta telepíteni, s az egyik férfit, adatközlőnk rokonát, előőrsként ki is küldte oda, majd magára hagyta, aki ott magányosan élt nemrég bekövetkezett haláláig.

Pozsonyban azt az ígéretet kapták, hogy az áttelepülő szlovákoknak új Pitvarost építenek majd. Egyúttal a helyi szervezet alakulásakor kijelentették, hogy aki ide belép, az vállalja az áttelepülést is. Később fogadta őket Beneš is: "*Prágába kellett menniük Benešhez, Csehszlovákia elnökéhez, s azzal megegyezni, hogyan legyen is ez az áttelepülés. No, hogy ott mindjárt megmondták, hogy jó, nagyon jó lesz, hogy mennek a szlovákok, és örültek, hogy... jó embereket kapnak. Egyúttal megmondták, hogy ahányan jönnek innen önként, annyi magyart raknak ki onnan.*" De Beneš már közölte velük azt is, hogy nem építenek új falut, hanem több helységbe telepítik őket. Pitvaroson és környékén tehát az egyezmény előtt komoly méreteket öltött a szervezkedés. Ennek élén szenvedélyes populista vezetők álltak (Tótkomlóson

Beňo, Kulík, Hirka, Csanádalbertin Nyemcsok stb). Arról nincs tudomásunk, hogy a pitvarosi szervezkedők tudtak-e Mach szlovák belügyminiszter által a világháború kellős közepén kiötlött "lakosságcsereéről".⁵ Nyilván véletlen egybeeséséről van szó, de a népi magyarázat teremtés sajátosságára is utal az a péteri asszony, aki szerint 1941-ben a népszámláláskor azért írták be a családját magyarnak, mert az összeíróknak már akkor tudomása volt arról, hogyha szlováknak vallják magukat, kitelepítik őket később.

A lakosságcsere elkezdését az egyik korabeli vélemény leegyszerűsített népi változata pedig így indokolja: *"Úgy kezdődött, ha ez igaz, ahogy akkor hallottam, hogy ezek a magyarok, akik kijöttek, azt akarták, hogy Magyarországhoz tartozzanak. Beneš azt vélte, hogy ő a földjét nem adja. Így történt a csere, hogy ők magyarok akartak lenni, s ide is tartozni, úgy: Sicc, menjétek ki!"* (Csanádalberti)"

Áttelepülésre ösztönző szervezett propaganda. Az ígéretések. A jelentkezés okai

A visszaemlékezések szerint a szervezett propaganda több síkon zajlott. A Csehszlovákiából érkezett agitátorok egyrészt az érzelmekre próbáltak hatni, az itteni szlovákok nemzeti tudatára, másrészt kihasználták a háborús pusztításoktól alélt ország nehéz gazdasági helyzetét, a hiányos áruellátást, szembeállítva a győztesnek hirdetett Csehszlovákiával. Harmadsorban igen erőteljesen építettek az áttelepülő gazdasági érdekeire, s az ígéretésekben nem ismertek határt.

A nemzeti érzelmekre, az öntudatra és az anyaországra való hivatkozás nyomai megtalálhatók a visszaemlékezésekben: *"A ti véretek ott folyt, ilyeneket mondtak."* (Péteri) *"Magyarázta nekünk, hogy Magyarország nem a mi anyánk. A mi anyánk a szlovákság, s az vár bennünket: Gyertek haza!"* (Csömör) *"Programot osztottak, mindent, mindent, csakhogy kerekdjünk fel a mi régi házunkba, mely akkor Csehszlovákia volt."* (Kisnána) *"...vár a ti földrögötök, az anyaöl."* (Péteri)

Szlovákul a haza *domov*. Ezt a kifejezést a hazai szlovákok nem ismerték, a ház - *dom* szóval keverték: *"hogy nekünk ott van a házunk."* (Csanádalberti) A kiskőrösi szlovákok is értetlenül hallgatták, hogy lehet a házuk.⁶

Főként a gazdasági kérdések kerültek előtérbe, mivel a nemzeti érzelmű jelszavaknak kevésbé volt hatása. A Romániával kötött egyezmény szerint ugyanilyen agitációt fejtettek ki az ottani szlovákok körében is. Hasonlóan sikertelen volt a nemzeti érzésre való apellálás, s ott is mindenekelőtt a várható jobb anyagi lehetőségekre hivatkoztak.⁷

Az önvallomásokból pontosan kiviláglik a háborút veszített akkori ország súlyos gazdasági helyzete s a szlovák agitátorok terjesztette ideális kép a győztes csehszlovák állambeli jólétről. *"Nagyon fáj, hogy ők úgy beszélnek, hogy mindenütt árad a nyomor. Hiszen nagy háború ment át rajtunk!"* (Péteri) *"Azt mondták nekünk, hogy Csehszlovákia győztes ország, és a mi Magyarországnak vesztes... úgyhogy ott jobban élnek majd."* (Tótkomlós)

Az áttelepülésre ösztönző agitáció a magyar gazdasági élet legsúlyosabb időszakában zajlott le, tombolt az infláció, nagy hiány volt az alapvető élelmiszerekben. Különösen a hegyvidéki és a főváros környéki szlovákok körében (és nemcsak náluk) volt ekkoriban nagy nélkülözés, szegénység, éhezés és munkanélküliség, de a nincsteleneket súlyosan érintette mindenüttl a háború. Ezért a hangulatkeltés találkozott a legelesettebbek kilátástalanságot magukban kialakító jövőképpel: *"Nem tudták sehogy sem elbírni, hogyha Magyarország félig le is van törve, hogy a földön fekszik, mi történik. Mi lesz? Hol dolgozunk? Mit fogunk dolgozni? Hogyan lesz meg a kenyérünk?"* (Dunaegyháza)

Egy viszonylag konszolidált, bőséges áruval ellátott állam víziójának a nyomorgó tömegek előtt való sugallása valóságos megváltásként hatott rájuk, s könnyen kialakul-

hatott az a véleményük, hogy a megoldás a szegény, nyomorgó ország elhagyásában van. *"Azt mondták: nálunk van mit enni, inni, nálunk minden van, ami csak lehetséges. Kérem szépen, én úgy gondolom, hogy akkor lehet valakit megkapni, mikor a legnagyobb bajban van."* (Péteri) *"...megemléített néhány dolgot, ami ott olcsóbb. Jól emlékszem, a hagymát mondta példának."* (Csömör) *"Itt nagy nyomor volt a front után, akkor se cukor, se semmi."* (Péteri) *"...mindenütt szegénység vót akkoriba... Háború után... nem lehetett itt dolgozni... megbolondultak a népek."* (Bükkszentkereszt, magyar nyelvű közlés)

Legáltalánosabban azt ígérték – a vallomástévők fogalmazása szerint –, hogy Szlovákiában minden áttelepülőnek jobb élete, jobb sorsa lesz. *"Ígérték nekik, hogy ott jobb lesz nekik."* (Oroszlány) *"Oly nagyon tudták mondani, hogy ott sokkal jobb lesz."* (Öskü) *"Ígérték, hogy ott milyen jó lesz, és sokkal jobb, mint itt nekünk."* (Tótkomlós) *"Ott minden jó lesz."* (Csömör)

Az enivaló hiányára főleg a hegyvidéki és Budapest környéki szlováklakta helységekben hivatkoztak (Öskü, Péteri, Oroszlány, Bükkszentkereszt), de a cukor ígérete elhangzott az alföldi falvakban is (például Kiskőrösön),⁸ mert ez mindenütt hiánycikk volt. *"Ott nagyon jó, ott van cukor és zsír is... nálunk akkor nagyon rossz volt, mi nem kaptunk sem cukrot, még fekete lisztet sem."* (Péteri) *"...hogy nálunk annyi cukor van, amennyit akarnak."* Ebből kifolyólag előfordult tréfás vetélkedés is. Az egyik péteri áttelepült szlovák a szomszédjának borítékban küldött kristálycukrot: *"No, kóstold meg, itt Szlovákiában annyi van, amennyit kívánsz!"* Ott viszont akkor pálinka-hiány volt, ezért az itt maradt szomszéd pálinkával itatta át levelét, s e megjegyzéssel küldte: *"Én pálinkát küldök neked. Mivel te ott nem ihatod!"*

A szlovák parasztság földéhségét is csillapítani akarták: a nincsteleneket, a földreform során földhöz jutottakat, a kis- és nagygazdákat egyaránt több és jobb minőségű földekkel kecsegtették. Ez volt talán a legerősebb vonzerő, s ennek az ígéletnek a bűvkörében sok módos gazda is jelentkezett. *"Ígérték földet is, ezt is, azt is."* (Csanádalberti) *"Hogy vagyont is, földet is kapnak."* (Péteri) *"Ott annyi és jobb földet kaptok."* (Lucfalva) *"Szlovákiában... földet kapnak, és jobb megélhetésük lesz."* (Kisnána, magyar nyelvű közlés) *"Hogy ott földet kapnak, így bolondították őket."* (Püspökhatvan) *"Ott a föld jó, és nagyon sokat kapnak."* (Öskü)

A lakóház nélkülieknek saját házat, akiknek pedig volt, azoknak jobb és szebb házat ígérték. *"Ott többet kaptok, mint ami itt van, házat is kaptok."* (Tótkomlós) *"Házakat is, és mit tudom én, mit ígérték nekik."* (Csanádalberti) *"Nagy volt az ígérgetés, olyan házakat kaptak ott is, amilyent itt hagytak."* (Dunaegyháza.) A föld és a ház ígérgetése egyébként általános volt, mindenütt hivatkoztak rá a vallomástévők.

A felelőtlenebb agitátorok rá is tettek minderre, s azt állították, hogy mindenki kétszer annyit kap mindenből: *"Ígérték, hogy ami itt van nektek, ott duplán kapjátok meg."* (Tótkomlós)

Az általános jellegű csábításokon túl volt rétegekre bontott propaganda is. Az asszonyokkal, az anyákkal azt hitették el, hogy – miután Csehszlovákia győztes állam – jóval kitelepülésük előtt odahozzák a hadifogoly fiaikat, apákat. Nagyon sok aggódó nő emiatt vállalkozott, noha egyáltalán nem akart egyébként kitelepülni. *"A fiatal asszonyok ígérték, ha nem jött haza a háborúból a férjük, hogy meghozzák, ha beiratkoznak."* (Csanádalberti) *"Azt ígérték, hogy a hadifogságban lévők hamarabb érnek haza, ha beiratkoznak."* (Tótkomlós) *"Amikor jártak csábítani minket abba a Szlovákiába, mondták, hogy aki megy Szlovákiába, annak hazaadják a fiát."* (Vértesszőlős) Bükkszentkeresztben ennek tragikus következménye is keletkezett. A szülők kimentek, bízva az ígéletben, a fiaik pedig később, és mind Magyarországra jöttek. Zömük nem követte szüleit. *"Szüleim azért mentek ki, mert a testvérem Oroszországban volt fogoly. S akkor azt mondták ezek a szlovákok: A fiúk már ott fogja várni magukat, ahol Szlovákiába érkeznek. Anyám...az apámnak...mondta: Az istenre kérlek, iratkozzunk be, mert ez a fiú*

ott marad fogságban és más... fiúkat kiváltják a szülei. De az apa nem akart menni, az utolsó pillanatokig sírt... És negyvennyolcban hazajött, de betegem... Én megjártam sok országot, és nem megyek, én itt születtem, itt maradok... Az apám mindig szemére vetette anyámnak, hogy mindezt te csináltad. Képzelteti, milyen fájdalmuk volt. Apám amiatt halt meg, mert a fia nem ment ki."

Az időseknek jobb szociális ellátást, a nyugdíjasoknak nagyobb nyugdíjat ígértek. *"Erzsi férje hadirokkant volt, csak egy lába volt. Azt rábeszélték, hogy ott több pénzt, nagyobb nyugdíjat kap."* (Péteri)

A fiatalok megnyerése érdekében több csoportban tátrai üdülésre vittek fiúkat, lányokat. Felöltöztették őket sportruházatba, látványos kirándulásokat, a fiatalságot megnyerő társas-énekes rendezvényeket tartottak nekik. *"Nyáron két kislányt Sámsonházáról kivittek... a Tátrába. Ott rendszeren tanították... hegyekbe is mentek velük, templomba is... Ott szlovák dalt tanultam. Nagyon jó volt ott nekünk."* (Sámsonháza)

Egyes helységeken azt is ígérték, hogy magukkal vihetik a temetőből a halottaikat is: *"Még azt is mondták nekik, hogy a halottaikat is vihetik, csak menjenek."* (Öskü)

Az agitátorokat legtöbb helyen csábítóknak, ámítóknak, sőt, szélhámosoknak nevezték. *"Eljött az a szócsavaró – így nevezték – Szlovákiából."* (Csanádalberti) Noha ők a visszaemlékezők szerint ügyvédek, papok, tanítók, tanult emberek voltak, mégis becsapták (Klamli - Lucafalva), beugratták (*chodili navádzat'* - Vértesszőlős) az embereket. Ígéreteiket szlovák és magyar szólásokkal is jellemezték: *"Fogd jól a semmit!"* (Kisnána) *"Sokat ígér, keveset ad."* (Kiskőrös)

Az agitátorok házról házra jártak, többször visszatértek, hasonlóan, mint később a termelészövetkezetbe csábítók. *"Odaátról jöttek, és rábeszéltek, házról házra mentek. És nem egyszerre! Volt úgy, hogy háromszor jöttek, három turnusban!"* (Péteri) Többnyire személyhez szólóan, de erőszakosan léptek fel: *"Nyújtotta a ceruzát, hogy iratkozzam be Szlovákiába. Én meg mondom neki magyarul, mert ő is magyarul beszélt: Én nem fogom meg azt a ceruzát, mert az nagyon meleg! És ő néz rám, s én mondom neki: Én egyáltalán nem írok alá. Én nem megyek!"* (Péteri) Mint látjuk a jobb hatás érdekében magyar nyelven is toboroztak.

Az egyik adatközlő megfigyelése szerint a kommunista párttagokat kerülték: *"Talán azokat, akik nem voltak pártban, jobban tolták, hogy csak menjenek ki."* (Péteri) Ez még a beneši időszakban volt, s nyilván nem akarták erősíteni az ottani baloldaliakat.

"Jártak ide becsapni minket, hogy szlovák konzultációval és magyarok is jöttek. Nálunk is voltak, hogy menjünk. És mi azt mondtuk, hogy nem megyünk." (Lucafalva) Az egyéni meggyőzés mellett rendszeresek voltak a csehszlovák áttelepítési bizottság szabadtéri gyűlései, melyeket kocsmákban, templomok előtt, de a helyi szervezet székházaiban is tartottak. Vándor-színielőadásokat is szerveztek (Csanádalberti, Pitvaros, Tótkomlós, Kisnána, Péteri stb.).

Az anyaállam idealizálása túl jól is sikerült, később fékezni is kezdték magukat e tekintetben az agitátorok, mert sokakban olyan tejjel-mézzel folyó Kánaánként rögződött, ahol talán semmittevés lesz az életük. Ez forrása lett a későbbi csalódásoknak, hiába igyekeztek visszagyömöszölni a kiszabadult szellemet azzal, hogy ott is kemény munkára van szükség.

Éppen emiatt sokszor komikus helyzetek is előfordultak, a hallgatók ravasz kérdésekkel hozták zavarba a szónokot, s tették lehetetlenné az agitáció vélt eredményét Csömörön az adatközlőnk apja megkérdezte, kell-e odaát dolgozni. Mire a szónok ezt felelte: *"De bizony! És sokat! Az ujjakat felgyűrni és sokat dolgozni!"* Erre a kérdező kajánul ezt felelte: *"...akkor mi nem megyünk egy lépésnyit sem... Itt is lehet igyekezni és jól élni!"* Vértesszőlősön ugyancsak feltették ezt a kérdést a szónoknak. Ő is azt felelte, hogy: *"Munka nélkül ott sem esznek kalácsot!"* *"Nos akkor minek menjünk? Itt hagyni mindenünket!"* – válaszolták a vértess-

szólósiak. Ez az érv másutt is előfordult: "*Apám mindig mondta: Csak legyen eszetek, csak ne menjetek! Hiszen ezek a szlovákok azt mondják, hogy nekünk a ti munkás kezeitekre van szükségünk!*" (Tótkomlós) Különösen a Szudéta-vidéken volt nagy hiány munkaerőben, ezért a fiatalokat, a szegényeket, odaszállították akaratuk ellenére is. A Romániából önként távozó szlovákok jó része is idekerült, ezért vetették fel azt a kérdést, hogy az áttelepülés vajon nem volt-e deportáció⁹.

A beiratkozók egy része már e tájban visszalépett, látván az agitáció túlzottan álságos voltát. A nagyobb hatás érdekében a jelentkezők vagy szimpatizánsok közül a leendő új otthonuk földjeinek meg szemlélésére 3–4 fős csoportokban vittek ki lehetőleg jobb gazdákat. Igen rossz hatásfokú lett az eredmény, mert közülük legtöbben a személyes tapasztalat nyomán elálltak az áttelepülés szándékától. "*Azután mentek megnézni... s amikor visszajöttek, az egyikük azt mondta... hogy nekik nem tetszett, ők nem is mennek.*" (Csanádalberti) "*Mentek megnézni, ahova viszik őket... visszatértek, s azt mondták, hogy ők nem mozdulnak.*" (Tótkomlós) "... *elmentek előre megnézni, hogy mi van ott, hárman voltak. Az egyik Chiba Pali, a másik Jani, Jancsi, a harmadik Viera Pista volt... Mit láttak, azt látták, nem mondták, de ők itt maradtak. Ők nem mentek... Szidták őket - Ti megnéztétek, és ti nem mentek? És mi megyünk! De hát azok hallgatták. Nem tetszett nekik... Ezeket beugrasztották. Ezeknek azt mondták, hogy olyan jó, olyan jó, olyan jó, azok nem mentek a jólétbe.*" (Péteri)

Az ígéretésekből álló propaganda és az AFS, a helyi szervezetei, az akkori hazai szlovák sajtó (*Sloboda*) hihetetlenül egyoldalúan csak az áttelepülésre összpontosító ösztüze hatására – minden hasonló megingások ellenére – olyan fanatizált tömeggé váltak a jelentkezők, amelyről lepattant minden észérv, sőt, minden kritikai megjegyzést ellenük irányuló támadásnak fogtak fel, s akik e csoporton kívül voltak, azokat gyűlölni, üldözni kell, s ellenségként, árulóként kell kezelni. A látszólag egységes falanxnak a sérülékenysége miatt ugyanakkor a hit és az erő demonstrálása érdekében rábeszéléssel, erőszakosan minden áron be akarták kebelezeni azokat, akik nem akartak áttelepülni, erre ösztönözte őket az egy célért összetákolódott közösségi kontroll is. Ilyen felkorbácsolt tömegpszichózis létrejöttéhez alapvetően hozzájárult az, hogy olyan szervezeti hálózat épült ki, amely a hivatalos propaganda-gépezetet megelőzően és folyamatosan is lelkiileg, politikailag, ideológiailag előkészítette az embereket az áttelepülésre, mely szervezet kezdettől fogva szélsőségesen magyarellenes, anarchikusan úr-, hatalomellenes volt (az utóbbin szintén a magyart értették). Ez lefedte a valóságot, rózsaszínű álomképet teremtett, s elaltatta azt az esetlegesen felmerülő kételyt is, hogy vajon erkölcsileg helyes-e a kitelepített magyarok helyére menni. (Ez a jelenség a boszniai, a krajainai szerbeknél is szinte azonosan lemérhető.) Ráadásul a szülőanyára, a szlovák hazára, a nemzeti érzésre való hivatkozás olyan lepel, paraván volt, amely mögött előre nyomulhatott az igazi érdek, a gazdagodás, a vagyonosodás vágya, a kapzsiság és a haszonszerzés mohósága. Mindez persze a külhoni és hazai szlovák propaganda hatására is.

Bár az egy településen élő szlovákok közvetlen egymásra hatása talán hatékonyabb volt a hivatásos propagandánál.

Az ismerősök, a rokonok egymást beszéltek rá. "*Hát ott volt a szlovák egylet. Ott beszéltek rá egymást... Ott kezdődött, hogy Szlovákiában, hogy az anyánk.*" (Tótkomlós) "*Itt találtak társakat, akik aztán minket is csábítottak.*" (Csanádalberti) "... *az egyik szomszéd, a másik szomszéd is mindig járt a szlovákokhoz, alá is írták, ki is mentek. Azután az apámat is nagyon hívták.*" (Öskü) "*Apám testvére, anyám testvérének minden gyereke, úgy beszéltek rá. Karkus apó távoli rokon volt, de eljött anyánkhoz, hogy rábeszélje.*" (Tótkomlós) "*Barátaink és rokonaink is a férjemnek: Pali, gyere, mit, ott együtt leszünk!*" (Péteri)

Jelentős szerepet játszottak a helyi szlovákság karizmatikus vezéregyéniségei is: *"Benyo és Kulikék, ők voltak nagy szlovákok, ők kezdték ezt."* (Tótkomlós) *"Benyóék, Kulikék, ők rokonaik is voltak, Hudáék. Ők nagyon a szlovákságért."* (Tótkomlós) *"Madarász Emil vót meg aztán Fehér Feri bácsi... ezek meg vótak agitálni... hogy megyünk Szlovákiába."* (Bükkszentkereszt, magyar nyelvű közlés)

Minden áttelepülő rétegben található volt néhány ember, aki becsületesen vállalta szlovákságát: *"Gazdagok is mentek, nagy szlováknak tartották magukat."* (Tótkomlós) *"Mint az anyaföld vagy mi volt nekik, hogy szlovákok közé akartak menni."* (Tótkomlós) *"... azért mentek, mert anyánk Szlovákia."* (Tótkomlós) Zömüket nem a szlovákságuk vonzotta: *"Nem azért, mert nagy szlovákok lettek volna, nem azért... ők úgy gondolták, hogy ott jobb lesz nekik."* (Kisnána) *"Nem, nem, nem azért, mert szlováknak érezték magukat, volt olyan is, aki csak valamint tudott szlovákul, inkább magyarul. Az vezérelte, hogy talán jobb világ, hogy talán ott könnyebben tudok élni."* (Csömör)¹⁰

Jellemző, hogy a helyi vezéregyéniségekről igencsak rossz vélemény alakult ki az áttelepültek között, főként a csalódások miatt, s ez tükröződik a hazai visszaemlékezésekben. A pitvarosi három áttelepítést kezdeményező közül az egyik otthagya a papi pályát, és belépett a kommunista pártba, az ottani csatlakozott pitvarosiak támadása miatt, a másik emiatt Amerikába szökött.¹¹ Más vélemény szerint Németországba. A nagy tömegeket áttelepülésre biztató csanádalbertyi Nyemcsok visszatérve az előzetes "földnézésből" hirtelen meghalt. A helyi hagyomány szerint, miután személyesen meggyőződött arról, hogy hova mennének, milyen körülmények közé, ő sem akart kimenni, és inkább öngyilkos lett, nehogy megvádolják: *"Te rábeszélteél minket, s éppen te nem mégy?"* Ugyanezt a szemrehányást kapta az AFS egyik alapító vezetője, a békéscsabai Szekera János, aki szintén itthon maradt. A helyi vezetőket azzal is megvádolták, hogy maguknak szereztek jobb házakat: *"...az a bizottság volt... Kimentek, kiválogatták maguknak a legjobb házakat, ők lettek. Ahogy ez a világon lenni szokott, aki közel ül a tűzhöz, annak melege van, a másinak pedig fázik a háta."* Dunaegyháza. *"... az is, aki idejárt agitálni, a testvére, Suman, az is úr lett. Akkor ilyen világ volt."* (Vértesszőlős)

Sajnálatosan az agitátorok az ígéretesen kívül félelmet is gerjesztettek az amúgy is felbolydult szlovák településeken. Országszerte hirdették, hogy akik most mennek, mindegyiket kivihetik, később az itt maradók csak 20–50 kilós csomaggal lesznek kénytelenek elhagyni az országot. Az ettől való félelemnek megvolt a szomorú alapja: Csehszlovákiából hasonló módon toloncoltak ki magyarokat, s erőszakkal telepítettek ki abban az időben németeket is Magyarországról. Jellemző, hogy az egyik önvallomást tevő ma sem helyesli a németek eltávolítását, s párhuzamba állítja ezt a lakosságcserevel (holott nyilván nem ismeri az erről szóló vitát): *"Az sem volt jó politika, hogy németeket ki, mert ők is a mieink. Az sem volt jó, hogy a mieink mentek, hogy a mieinket kicsábították, mert becsapták őket!"* (Péteri)

Szinte mindegyik visszaemlékező kitért erre a félelemre Kiskőröstől¹² Galgagyörkig. *"Azt mondták, mi most mindenünkkel megyünk, de titeket úgy is kizavarnak ötven kilós batyúval."* (Csanádalbertyi) *"Így riogattak..., hogy úgymint mindenkinek mennie kell, mert ötven kilós csomaggal küldenek ki minket, most mindent kivihetnek."* (Tótkomlós) *"Azt hirdették, hogy most mindenki mindenével mehet, amit meg tud mozdítani, a falakon kívül..., akik itt maradnak, azoknak is menniük kell, csakhogy azok pár kilós batyúval."* (Tótkomlós) *"... aki idejárt rábeszélni, azt mondta, hogy az is megtörténhet, hogy akik szlovákul beszéltek, s nem mentek ki, akkor titeket ötven kilós csomaggal tesznek át."* (Galgaguta) *"Barátnőim mondták, egyik is, másik is: Megállj, nem jöttök? Majd titeket húsz kilós csomaggal fognak átdobálni."* (Bakonycsernye) *"Így mondogatták szegények: Hiszen ti is jöttök utánunk, várjatok csak, húsz kilós csomaggal."* (Tótkomlós)

Emiatt bizonytalanságban voltak, mégsem álltak kötélnek: "Beneš azt mondta, hogy ha nem, úgy ötven kilós csomaggal mentek. És mi, akik már itt maradtunk, úgy voltunk, hogy lesz, ami lesz." (Tótkomlós)

Kevés agitátor volt annyira őszinte, mint Péterin az egyik: "... úgy mondta: Én nagyon örülök magának, de három száj és fej között: ne induljon! Ő mondta nekem a házamban."

A kitelepülők rétegei

A visszaemlékezők közül sokan pontosan tudják, hogy a szlovákok hova települtek át. Nincs olyan itteni helység, amelynek egykori lakóit egy településre költöztették volna. (Például: Lucafalva törpefaluból 5, Pitvarosról 6, Tótkomlósról 8, Péteriről 7 helyre stb.) Zömük a kitelepített dél-szlovákiai magyarok házaiba került. A szegények főként a Szudéta-földre.

Az áttelepülők társadalmi rétegződését taglalva a visszaemlékezők nem a leghízelgőbben szólnak az áttelepültekről. Érthető módon, hiszen ők a maradást választották. A tartózkodás és az ellenszenves vélemények forrása részben a népi bölcs szemlélet, mely a folklór műfajok közül leginkább a szlovákok ismert közmondásaiból is árad, s amely fő erénynek a mértékletességet tartja, és elveti a túlzottan kapzsi, haszonleső magatartást. És az áttelepülők egy részében ezek a vonások tagadhatatlanul felfedezhetők.

Szerintük a legszegényebbek voltak túlsúlyban. "Sokat beszélgettünk: a szegénynek nincsen háza, nohát az a remény viszi oda." (Tótkomlós) "... azok az emberek, akik mentek, azok olyanok a faluban: legszegényebbek. Akik itt nem találták meg azt, ami nekik megfelelt volna, amit szívesen kidolgoztak volna maguknak." (Kisnána) "Tőlük olyanok, akiknek semmijük sem volt, csak a küszöböt tudta nyargalni, mert csak a küszöbön tudott ülni... itt nem volt semmijük sem: Se helybe, se a pofájukba. Mikor a libákat hajtottuk: Helybe! Nem volt nekik semmiféle, semmi, semmi, semmi. Csak várni: ad, ki ad. Ad Isten bárányt, ad hozzá legelőt is. Mind ilyenek voltak." (Sári) "A szegény ember olyan, ha valahol jobb munkát vagy több keresetet ígérnek, odamegy." (Dunaegyháza) "Szegények voltak, nagyon szegények. Annyira szegények, éhenkórászok." (Galgagyörk) "Mondom, Pista, Miska a cukorért és a sok földért mentek." (Péteri)

Kevés számban, de mentek kisgazdák, módosabb gazdák. S őket nem értették, miért hagyták itt gazdag birtokukat. Meggyőződésük, hogy a néhány nemzeti érzelmű gazdán kívül az ígért és vágyott nagyobb vagyonért, jövedelemért vállalkoztak. "Földjük, tanyájuk volt. Ők miért?" (Tótkomlós) "... mindenük megvolt, gazdagok, nem bántotta őket senki – elment az eszük, hogy hagyták magukat rábeszélni." (Tótkomlós) "Olyanok is mentek, akiknek negyven hold földjük volt, házuk bent, tanyájuk kint, mindent itt hagytak." (Tótkomlós) "Volt mintegy négy..., aki jól gazdálkodott. Tizenöt hektó bort vitt ki magával. Ilyenkor az ember csodálkozott, hova tette az eszét?" (Kisnána) "Nem attól függött, hogy szegény vagy gazdag... Gondoltuk..., hogy sok mindent ígértek nekik, hogy ezt is megkapják, azt is megkapják. Hogy az a kapzsiság, vagy mi, nem tudom..." (Pitvaros)¹³ "Voltak olyanok, akiknek sok volt, és még többet akartak..." (Galgaguta) "Kiment első férjem unokahúga is, a férje kovács volt. Mindeniük volt. Volt szőlőjük, volt boruk, volt jószáguk. Ahányszor csapott kalapáccsal, annyi pengő - nem volt elég nekik." (Dunaegyháza)

A vallomástevők számba vették a többi réteget is: főként az Alföld helyi szlovák értelmiségének vezető képviselőit: papok, tanítók, ügyvédek, illetve kisiparosok, kiskereskedők is vállalkoztak. Volt köztük olyan, akiknek sok szlovák könyve volt, s attól félt, üldözni fogják emiatt, de legtöbbször magasabb állás vagy jobban menő üzlet reményében indult.

Az áttelepülteket részint becsapott, beugrasztott, részint hiszékeny és kapzsi módon elvakult tömegnek tekintik: "Azok mentek, tudja, akik azt hitték, hogy talán kolbászból lesz

fónva ott a kerítés." (Sámsonháza) "Azt hitték, hogy sült galambok fognak esni az égből." (Lucfalva) "Azt mondja a szállító – szlovákiai – sofőr: Hát csak ezek az emberek ne gondolják, hogy Szlovákiában kolbászból van a kerítés." (Sári)

Extrém esetek is előfordulnak, s róluk is szólnak a visszaemlékezők: Az áttelepültek között találunk olyan szlovákokat, akit – noha két gyermeke és felesége Gútán élt – mivel magyar csendőr volt, s kiutasították, de most visszatérhetett, több vagyona áhító magyarokat, a zsidóüldözéskor megőrzésre átvett zsidó ékszerek elherdálóját, s papgyilkosság gyanújába keveredettek is.

"Jani testvérem csendőr volt Felvidéken... a front idejére lágerbe került, tudja, a csendőröket nagyon... és ő aláírt, hogy megy, mert a feleségem ott van s a két gyermekem." (Péteri)

"Magyarok voltak, volt boltjuk, hát mentek... Beiratkoztak olyanok is, akik szlovácul sem tudtak." (Galgaguta) "A zsidóasszony... megkérte őket, hogy őrizzék meg az aranyát... Darabonként árusították az aranyt... Azután kezdték őket faggatni, honnan van az arany, így aztán elmentek az arannyal Szlovákiába." (Galgagyörk)

"Volt köztük olyan is, hogy mennie kellett. És jobban is tették, hogy elmentek... rosszul viselkedtek... megölték a papot... Ők is tudtak róla." (Péteri)

A települések rendszerint két táborra oszlottak. Azokra, akik mentek, s akik maradtak. Egyik vallomástevő jó megfigyelése szerint ekkor nem pártok szerint tagolódtak – holott közvetlenül 1945 után a pártoknak jelentős szerep jutott helyben is –, hanem az áttelepülést vállalók és a nem vállalók szerint. Az áttelepülő szlovákok – miként a szervekedésük kapcsán már szóltam – magukat tekintették igaz szlováknak, a helyben maradókat pedig gúnyosan magyaroknak kiáltották ki. *"Ők magukat nagyobb szlovákoknak érezték, mint hát mink." (Tótkomlós)*

"Akkor már nem az volt: parasztpárt, kommunista párt, akkor már: szlovákok, magyarok. Két részre szakadt a falu. És olyan sírás volt. Második front volt." (Péteri)

Az áttelepülők intoleranciája következményeként megverik az itt maradókat, betörik az ablakukat, s másféle módon is zaklatják őket. Míg korábban együtt játszottak műkedvelő színelőadásokon, később az itt maradókat kirekesztették. Az áttelepülésre készülő fiatalok csapatban megtámadták például Pitvaroson az itt maradó egyik legényt.¹⁴ Egyébként is nagy feszültség volt azokon a településeken, amelyeken jelentős számban voltak a távozók.

Családok szétszakadása

Legsúlyosabb következmény a családok szétforgácsolódása. Számtalan variációban jelentkezett, például a szülők áttelepülnek, a gyermekeik nem, vagy: mindenki elmegy, csak a gyermek marad itt, vagy: az egyik fiú, illetve lány követi a társát, a többiek visszamaradnak, s házasságok bomlanak fel, viszály támad a távozó és a maradó rokonok között stb. Mivel bárki még az állomásról is visszafordulhatott, az egyik férj kihasználva az alkalmat az utolsó pillanatban lépett vissza, amikor már a felesége holmija a szállító vagonokban volt.¹⁵

Megrázóan szólnak minderről az élettörténetek: *"Volt úgy, hogy az apa, az anya ment, az egyik fiú is, a másik megnősült, itt maradt." (Dunaegyháza) "Hát elmentek a keresztszülők, az anyám unokahúgai, unokafivérei... a szomszédok is elmentek innen... sokan mentek el innen." (Lucfalva) "Már aláírta testvérem, Miska, Jani, Pista és Erzsi... én azért sírtam, hogy egyedül maradok, mindenki itt hagyott." (Péteri) "...azok is mentek, akiknek nem kellett volna. Volt olyan asszony, aki nem akart menni, voltak olyan gyerekek, akik akartak menni. Voltak gyerekek, akik előre mentek. A szülők majd utánuk. Jaj, Róza, Istenem hát a férjem csak készülődik, én nem készülődom. Szétváltak és összejöttek. Kimondani nem lehet, milyen sírás volt." (Péteri) "... a családok nagyon szétszakadoztak... utánuk bánkódtunk... apámnak volt egy fivére, az is elment, a*

gyerekek is elmentek... olyan is volt, hogy az apa ment, az anya és a lánya maradt. Volt úgy, hogy az apa és az anya kiment, a fiúk fogságban volt, mikor hazajött, szüleit nem találta – nem ment utánuk." (Tótkomlós)

Francisci Michal, az AFS elnöke, az áttelepülés egyik fő szervezője sem tudta elérni, hogy teljes családja kitelepüljön: *"Francisci pap elment, s a húga itt maradt." (Tótkomlós)*

"Az apjuk itt maradt... haragudott is a fiúra, Palira, mert az rábeszélte a testvérét is." (Nagybánhegyes)¹⁶

Az áttelepülést nem vállalók, indokaik

A visszaemlékezők szívesen taglalják itt maradásuk indokait. Ezekben a vallomásokban különösen szépen domborodik ki a magas fokú népi etikai tudat és annak érvényesülése. Különösen vonatkozik ez arra, hogy erkölcsi kötelezettségük miatt utasították el az átmenetelt, ugyanis nem akartak a kiűzött magyarok otthonába beköltözni. *"Ha kidobtak volna, nem bántott volna úgy, de egy másik házba menjek és üljek be?" (Péteri) "... úgy gondoltam: Istenem, hát nem félnek az Úristentől, hogy kiűzték ezt az embert innen: Mert ugye ha innen nem iratkoznak be a szlovákok... én úgy vélem már most... azokat nem tették volna ide." (Sámsonháza) "De annyira voltak, hogy most azokat az embereket kinyomták, akik ott voltak... Én nem mentem volna." (Kiskőrös)¹⁷ "Semmiképpen sem akartam én menni. Semmiképpen. Énnem mindig az jutott eszembe, hogy én kitűrjam onnét azokat a népeket? Hát mikor ott az örökölte a nagypapjától vagy a dédapjától vagy az édesapjától, és piszkálja ki őket az ember onnan? Hát énnekem ez jutott mindig eszembe, hogy ha én megfogom azt a kilincset, má akkor eszembe jut, hát ez nem az apámé vagy az öregapámé vót. És én ezér nem akartam." (Öskü, magyar nyelvű közlés)*

Nem mentek, mert féltek az olyan változástól, amely számukra nem hoz igazi megoldást, s féltették az addig elért egzisztenciájukat: *"Apám mindig azt mondta: Én nem megyek az enyémből. Ha el kell mennünk, elmegyünk, de nem önkéntesen. Megtekintés nélkül még egy malacot sem veszünk a piacon, hogy ne lássuk, hogy milyen. És itt, hogy én menjek, hogy nem tudom, sem azt, hogy hova, kihez, mihez... a sajátomból." (Tótkomlós) "Hát nem akartak az én testvéreim... no, ők már megértették, hogy mindent nem kell elhinni, amit ígérnek. Ígérők ígérnek, a bolondok örülnek." (Csanádalberti) "Hát mi azért, mi féltünk mozdulni innen, no. Nem láttuk, hogy mit kapunk ott, vagy ahova tesznek benniünket." (Tótkomlós) "Mink kilencen voltunk testvérek... Hát elég nagy házunk volt. Anyám mondta, hogy: Ha egy sarokba maradok egyedül, itt, de akkor se megyek ki. Mer apám húzta, hogy kimegyünk, de nem akart menni apám se." (Bükkszentkereszt, magyar nyelvű közlés)*

Az önként és sokszor daccal vállalt maradás okai között olyan szép eszmeiséggel találkozunk, amelyet ők az áttelepülőknél hiányoltak, mégpedig a szülőföld és a haza őszinte szeretete. Valóban meghatóak az erről szóló vallomások: *"Nekünk itt jobb volt, nekünk itt van az anyaöl. De ott idegenek vannak... mi saját falunkban és saját hitünkben maradtunk, s ők hát elmentek idegenek közé." (Péteri) "Apám... a második szomszédnak átadott egy libát. És az a liba, mikor kikeltette a kislibákat... Strbákéktól mindig hazajött. És apa mondta: Vegyetek példát a libától. Az is csak visszatér haza. Így mi se menjünk sehova, itthon leszünk." (Galgagyörk) "... nem megyünk mi el, mi itt születünk, a mi öregjeink itt születettek, mi itt akarunk lakni ebben az országban. Hát itt is lehet ápolni a szlovákságot, aki akarja." (Sámsonháza) "Nem megyünk, mama! Én itt születtem, amim van, azt én szereztem, én nem tudnám itt hagyni az én szülőotthonomat." (Péteri) "Itt születünk, elődeink régen jöttek ide. Úgyhogy minket, no, nem húzott oda." (Tótkomlós) "Nyugodtak voltunk, úgy gondoltuk, hogy itt születünk, hogy itt van a házunk. Itt voltak a nagyszülők és a dédszülők, nohát... sokféleképpen volt... de itt vagyunk*

otthon." (Tótkomlós) "... mama semmiképpen, és mi, gyerekek is mondtuk, hogy itt születünk, mi nem megyünk." (Lucfalva) "Van egy magyar ének: Itt születtem, ez a hazám. Így van?" (Galgagyörk, magyar nyelvű közlés)

"Én itt születtem, itt akarok meghalni... Ez az én anyáöm, nem az." (Dunaegyháza) "Gyere, Pali, mondták az apámnak. A mi helyünk ott van, Szlovákiában. Apám ezt mondta, hogy ő itt született, ő itt is akar meghalni, ő innen sehova nem megy." (Péteri) "Én itt születtem. Mondtam is, hogy az apám ezért az országért halt meg, én a világon semmiért sem mentem volna." (Öskü)

Nem mentek, mert jól is érezték magukat, megtalálták számításukat, szerették ezt a tájat: "Nem akartunk menni, a férjem sem, senki sem a családomból. Dehát itt is jó volt nekünk, jó volt nekünk." (Tótkomlós) "No, mi úgy közepén voltunk, mi nem akartunk kimenni és akartunk is kimenni. De olyanok, akik még magasabban voltak tőlünk, azoknak eszébe sem jutott, hogy elvesszék ezt a szép tájat." (Kisnána)

A szép vidékre, környezetre az áttelepülteket állomásra kiszállító csehszlovák gépkocsivezetők is figyelmeztettek: "Azok csodálták a határt... és mondták: Én nem tudom, hogy ezek az emberek hová tették az eszüket vagy a szemüket, hogy innen elmennek... mert olyanok is voltak, akik hegyek közé mentek a Szudétákra." (Galgaguta)

Éles kontrasztként jelentkezik az a tény is, hogy sokszor azok maradtak vissza, akik mindvégig nyíltan vállalták szlovákságukat, vagy összetűzésbe kerültek az államhatalommal, például az iskolában mint tanulók, míg az elmagyarosodottabbak eltávoztak. "A Babka nagymama, az csak szlovákul nagyon... magyarul nem ment neki valami jól... De mikor megjötték azok a szlovákok, hogy no, a sajátba áttelepülni, akkor ő úgy elbűjt, ... nem akart még egy szót sem hallani! Dehogy ment volna ki. Hát azt a jószágot dehogy hagyta volna itt." (Acsa) Kiskőrösön is az erdőtelki "tót sarokból", akik a tanító verése ellenére is szlovákul beszéltek az iskolában, egyetlen család sem ment Szlovákiába.¹⁸ A visszaemlékezők említést tesznek az egymás között lefolytatott lebeszélésekről is (Öskü, Oroszlány, Csanádalberti, Sámsonháza stb.) – mintegy ellentétként a távozó rokonok, ismerősök harcias rábeszélésének: "Volt egy ember Pestről... abban a gyárban dolgozott, ahol a férjem: Nézzék, lehet, hogy most nem, de holnap lesz cipő és cukor is. Ha dolgozunk, nekünk is lesz. Ne menjenek ki." (Péteri) Kisebb részük a nemzetiségüket a magyar állammal azonosítják, s vallják, hogy noha szlovákul beszélnek, ők magyarok, ezért nem települtek ki. Talán egyfajta védekezésnek is az áttelepülést kívánókkal szemben. "Mi azt tartottuk, hogy magyar vagyok. Magyarnak születtem, magyarul tanított imádkozni anyám és szeretni téged, gyönyörű szép hazám. Ezt is tanultuk az iskolába." (Bakonycsernye, magyar nyelvű közlés) "Én mondom, hogy magyarok vagyunk, nem szlovákok. Mi azt mondtuk, hogy magyarok vagyunk, nem megyünk sehova." Ennek ellenére: "kicsi korunktól szlovákul is beszélünk." (Oroszlány) "Én megmondom az igazat, hogy egy kicsit Vrobovskiket követtem... apám nagy magyar volt." (Galguta) "... én nem érzem szlováknak magamat. Én Magyarországot szeretem. Azért, mert itt születtem Magyarországon, és magyar-nak érzem magamat. Hát szlovákul beszéltem (a gyerekkorban)." (Bükkszentkereszt)

Az áttelepültek helyzete

A visszaemlékezők több olyan példát idéznek, amelyek az áttelepült szlovákok kedvezőtlen helyzetéről és csalódottságáról szólnak, amelyek nem elsősorban saját tapasztalaton, hanem az odaíti rokonok, ismerősök elmondásán, panaszán, tehát hallomáson alapulnak. Jó néhányan ugyanakkor tárgyilagosan ismerik el a boldogulásukat is. Mindenekelőtt kemény megpróbáltatást jelentett az odatelepedők számára, hogy jórészt kompakt szlováklakta helységből szétszórva több, főként magyar többségű településen helyezték el őket. Ezt

talán politikai megfontolásból is tették, annak a reményében, hogy ezen helységek új szlovák magja elszlovákosítja az ott lakó magyarokat. Az áttelepülők családi szálainak szétzilálódására igen jellemző példa Ösküről való, de számtalan hasonlót idézhetnénk máshonnan is, még ha kisebb körben történt is a szóródásuk: *"Ez az unokanővér, egyik Prága mellett van, a másik ott, Szudétaföldön, harmadik Béalabányán, negyedik Bogotán, anyjukat Bogotán, apjukat Prága mellett temették el. S egy nővérük itt él. Szétszóródtak. Abányan voltak, annyi helyen vannak."* (Öskü)

Még sanyarúbb helyzetbe kerültek azok, akik a lakatlan szudéta falvakba kerültek, erre főként a bükkszentkeresztiiek panaszkodnak. A legszegényebbek jól jártak, mert mind-egyikük kapott házat, földet. Sokan olyan házakhoz jutottak, ahonnan ötven kilós csomaggal tették át a határon a magyarokat. *"Hát könnyen adtak, mikor ezeket a magyarokat kiverték."* (Dunaegyháza) *"... ott azoknak a magyar gazdák házaiba... Akik innen elmentek... jó földet kaptak ott, Somorján."* (Sári) *"Kaptak földet, lakást, a föld mellett gazdasági felszerelések is ott voltak."* (Kisnána, magyar nyelvű közlés) *"Amikor kimentek, kaptak földet, lovakat is... házat kaptak. Akkor gazdagabbak voltak, mint itt."* (Kisnána)

A sámsönházi vallomástevő éppen a keresztanyjánál tett látogatáskor találkozott a ház eredeti magyar tulajdonosával, aki megnézte régi otthonát: *"ez az én házam, kertem volt. Engem ötven kilós csomaggal úztek el innen."* Ezt az odaköltözött családot, amely beleült az egykori magyar tulajdonos teljesen felszerelt házába – mintegy népi igazságtevésként – sorstragédia-szerű csapások érték, egyikük sem maradt meg: *"A keresztapát az erdőben fa ütötte agyon... Keresztanyám be akart gyűjtani az olajkályhába, kilobbant a láng, ott égett meg. A néni a pataknál mosott. Oda csapott a villám... harmadnapra meghalt. A nagypámnak két lábát levágni, a lánynak szegénynek két lábát kellett levágni..."* (Sámsönháza)

Kezdetben igen éles feszültség alakult ki a betelepült szlovákok és az őshonos magyarok között. A gyűlölködés nem egyszer tettelegessé fajult. *"Nagyon megbánták. Úgy vagyunk mi, testvérem, mint a Bibliában írják, amikor sírtak Babilon vize mellett, fájdalomtól sírtak... Mert magyarok közé mentek, itt szlovákok között, sajátjukban voltak, és ott az a szomszéd is – ha annak is elment a rokonsága vagy mi – rosszul nézett rájuk, ha ezek nem iratkoznak be, azokat nem tudták volna kitenni: Úgybogy nagyon féltek, bezárkóztak, mert hát sok minden volt, meg is lopták őket."* (Tótkomlós) *"Zsuzsi, kénytelenek vagyunk őrséget állítani... és úgy vigyázni. Kövekkel verték ki az ablakaikat azok, amelyek házba őket lerakták."* (Péteri) *"... arra nem gondoltak, hogy nem úgy fogják őket várni..., mert akiknek ott maradt a rokonsága, s onnan ötven kilós csomaggal áttelepítették, bizony nem olyan szemmel néztek rájuk, ahogy kellett volna."* (Sámsönháza) *"... azok, akik áttelepültek levelet kaptak ott..., hogy ha világ lesz, azok, akiket kirúgtak, felakasztják őket..."* (Kisnána)

Sokan amúgy sem tudtak megnyugodni, mert kitelepülve döbrentek rá, vagy azzal magyarázták lelkiismeret-furdalásukat, hogy ők voltak az okai az ottani magyarok kiüldözésének: *"Amikor régig gondolták, hogy valakinek onnan azért kellett elmennie, mert ők jelentkeztek... nem tudtak megnyugodni..."* (Tótkomlós)

Jóreszük, főként vagyonosabbak, nem kapták meg azt sem, ami járt volna nekik, nemhogy a vágyott többlet vagyonhoz jutottak volna. Az ottani szövetkezesítés ugyanakkor azok reményeit is szétzúzta, akik esetleg jobb körülmények közé kerültek. A visszaemlékezők szerint, aki értékes *"... kaptak azoktól, akik kimentek egy levelezőlapot: Gyorsan, azonnal jöjjenek, mert az eresz alatt vagyunk, nincsenek házak. Sírní kezdett, s azt mondta, ha most valaki azt mondaná, ne menjen ki, nem mennénk..."* (Dunaegyháza) *"Ugye azért az a hazavágyom, az a szívükbe van, az a hazamegyünk. Ugye már ez a haza nekik, itt születtek. Mer bár még a madárka is hazavágyik."* (Bakonycsernye, magyar nyelvű közlés) Pítvarosi adatok szerint is az áttelepülést közvetlen szorgalmazók hazalátogatva sírásra fakadtak a honvágy vezérelte erős felindulástól. Visszatérve búskomorrá váltak.¹⁹

A honvágtyól gyötrődőek sokkal hamarabb haltak el a vallomástevők szerint. *"... kimentek, de azután... ilyen öregebbek, idősebb korúak, hogy ettől sokan meghaltak, ami húzta őket (vissza), hogy voltak olyanok, amikor haldokoltak, azt kiabálta, hogy vigyetek haza..."* (Csanádalberti) *"Ugye azok emiatt nagyon sírtak, még meg is haltak ott."* (Öskü) *"... nem tudom, valami föld vagy mi miatt eljött... még egy nappal előtte... úgy megcsókolgatott. és másik nap meghalt itt, Acsán... Hát tizenhét éve nem volt itthon – és aztán meghalni. Itt van eltemetve. A családja ott maradt, mindnyájan, a fiai."* (Acsa)

A szóbeszéd szerint a honvágtyól idegbetegségben szenvedő egykori ösküi lakosoknak a szlovák orvosok a szomszédos várpalotai kórházat ajánlották, mert idehaza meg tudják gyógyítani: *"... hogy nem tudják meggyógyítani, csak ezek a palotaiak. Tudták az orvosok, hogy mi baja van, hogy hát a – honvágty."* (Öskü)

A visszatérők

A vallomásokból kiderül, hogy a csalódás, a honvágty miatt sokan visszajöttek volna, de ezt csak azoknak engedték meg, akiket Magyarországon valaki, például a családtagok be tudták fogadni, vagy esetleg örökölt házrészük volt stb. *"... ott is rossz volt nekik. Azután hazajöttek volna, de ... eladták a házukat."* (Püspökhatvan) *"Megbánták, mert nem úgy volt, ahogy ígérték nekik, no, megbánták, de visszaút nem volt."* (Oroszlány)

A visszatérők zömét a honvágty vezérelte, vagy emellett magányosan éltek, elhaltak közvetlen hozzátartozóik, s itt jobban be tudtak illeszkedni. *"Hát megjöttek néhányan közülük... Nem bírtak ott lenni, mert nem úgy volt, ahogy a propaganda. Nem tudtak aludni sem ott."* (Péteri) *"... Vannak olyanok, akik visszatértek ... a szomszédban is él egy nő. No, ott nem volt senkije sem ... Bartos Samu... az is hazajött aztán, mert a lányai ide mentek férjhez."* (Galgaguta) *"... vissza is jöttek, voltak olyanok, akik visszatértek. Eljöhettek. Visszajöttek ide, az egész család együtt."* (Péteri) Bükkszentkeresztre azért tért vissza egy sokgyermekes asszony, mert sem Csehországban, sem a Szudéta-földön, sem Szlovákiában, sehol sem találta meg a helyét a kínzó honvágtya miatt.²⁰ A Nagybánhegyesre visszatért nő később ment férjhez a már kitelepedett férjéhez, de a férjének a halála után hazahozták őt az ifjúkor falubeli emlékei és az itt maradt rokonsága.²¹

Vélemények az áttelepültek beilleszkedéséről

Az áttelepülők sorsa nem egyformán alakult. Némelyikük jobban elviselte a kitelepedéssel járó megrázkódtatást, mások kevésbé. Voltak, akik kezdettől fogva megfelelő körülmények közé kerültek, s ők a mai napig is megelégedettek. A fentiekből kiderült, hogy sokan mind mostanáig bánják egykori elhatározásukat. *"... van, aki jobban él, van... aki azt mondta, hogy bár otthon maradtam volna."* (Kisnána)

A fiatalok, az ott született nemzedék azt a lakóhelyet tekinti otthonának, sokan jobb módban is élnek: *"A fiatalabbak, akik ott születtek, ott nőttek fel, nem volt rosszabb nekik, könnyen építették fel házaikat."* (Tótkomlós) *"Akkor itt nagyon szegények vótak. Ott meg legjobb földet kapták. Valahogy talán jobban megtalálták számításukat. Meg hát nagyon dógos népség. Legyen az magyar, szlovák, nagyon dógos népség. Tanultak is... Mind építettek házat, nagyon szépen megvannak."* (Bakonycsernye) *"Most azok az öregek, akik a szüleik voltak, már meghaltak. Most már csak az unokák... ők ott születtek. Ők már onnan nem jönnének el."* (Sári)

Előfordult azonban, hogy a fiatal nemzedék is szemére veti a szüleinek, hogy miért hagyták el a szülőhelyüket: *"Még az olyan gyerekek, akik ott születtek, azok is mondják, hogy minek, miért mentek el innen azok az öreg emberek, az ő szüleik."* (Öskü)

Az egykori otthon utáni vágyakozás erősítette a rokoni látogatások folyamatát, a levelezéseket, s ez mindkét oldalról kölcsönössé vált – mint már írtuk – mindmáig. A számtalan példa közül csak egyet idézünk: "... visszajönnek. Gyerekekkel, mindenkivel, örömmel mutogatják a szülőföldet. Na, itt születtem, ez volt a mi házunk, itt laktunk, itt nevelkedtem." (Kisnána) Sajátos kapcsolatteremtő tényezők lettek a termelősövetkezetek és az önkormányzatok. Eleinte csak az áttelepült szlovákok termelősövetkezeteivel, üzemeivel szervezték meg a kölcsönös látogatásokat, tapasztalatszerelést, utóbb az idetelepített magyarok egykori falvaival, gazdaságaival (Pitvaros, Tótkomlós, Békécsaba, Nagybánhegyes stb.).

A vallomások szerint a közvetlen magyar nyelvű környezetbe került szlovákok közül az is megtanult magyarul, aki itt kevésbé vagy egyáltalán nem tudott: "Most is, mikor kint voltunk, a szomszédokkal bizony magyarul köszönnek egymásnak. Nem úgy, mint itt – régen." (Tótkomlós) "Megtanultak, tudnak magyarul, de jobban esik nekik szlovákul. A gyerekeik már inkább szlovákul, de magyarul is. De amikor ide jönnek, akkor magyarul beszélgetnek ők is." (Kisnána) "Hát például Jánosnak a komája kint van. Hát csak magyarul beszélnek a gyerekek is. Szlovákul is. Az iskolába szlovákul tanulnak." (Bakonycsernye)

Vélemények a kitelepített magyarokról

Kevesebben szóltak az ideérkezett magyarokkal való kapcsolatokról. Részint az irántuk érkezett sajnálatot és együttérzést fejezik ki, részint kritikusak is velük szemben... "... ide is jöttek magyarok, ide mellénk, anyánk mellé. Bizony azok nagyon bánkódtak a házuk után. Ugye nekik el kellett jönni onnan... A családjaik ugyanúgy szétszakadtak... ők nebezen viselték el, de másként jó szomszédok voltak, illetve jók, akik élnek. Nem volt semmi bajunk velük..., és olyan kedvesek, beszélések. Nem haragudtak ránk, (hogy) mi itthon maradtunk." (Tótkomlós) "... azok úgy jöttek, hogy őket kidobálták onnan. Első nap, mikor ide hozták őket... pakolták ki őket a vagonból, mi vittünk nekik oda bort, és segítettünk a lerakásban is... Ott gazdagok voltak, és itt nem kapták meg még a harmadrészt sem a földjüknek. A szomszédom is olyan volt, hogy ott mintegy negyven hold földje volt, itt ha kapott hat vagy hét holdat." (Péteri)

Ami a visszaemlékezőnek fáj, az az, hogy egyes idetelepített magyarok – nem egy helyen mostanáig – szidalmazták és fenyegetik őket, hogy ők is menjenek Szlovákiába. "Van egy hölgy, aki nagyon fűr, hogy minket is ki kellene dobni." (Péteri) "... a háború után volt... akkor én jegyre vártam, barátom is szólt hozzám szlovákul. És akkor ott volt egy asszony, akit áttették ötven kilós csomaggal: Üssük agyon ezt a szlovákot – aszongya – mer őmiattuk kellett nekünk idegyönni Magyarországra!" (Bükkszentkereszt)

Érzékenyek arra is, hogy túlzottan is tartják magyarságukat velük szemben: "Hát mondták, hogy nem tudnak szlovákul. De nem, értettek! Azt hitték, hogy mi olyan ostobák vagyunk, hogy nem vesszük észre." (Csanádalberti) Némelyiküket rátartinak, szlovákellenesnek érzik: "Gőgösek is voltak, no... ha egy kicsit iszik, akkor mondja, hogy... Szlovákok potyészolnak! És minek van a falu szélén, hogy Slovenský Komlós?" (Tótkomlós)

Az áttelepítés miatti szélsőséges indulatok évek múltán lecsendesültek, annál is inkább, mert az itteni szlovákok kezdettől fogva barátságosan fogadták őket. Mint például Pitvaroson, ahol már az első évben együtt arattak a magyar és a szlovák szomszédok, s az evangélikus szlovákok is gyűjtötték a beköltöztetett magyarok római katolikus templomának felépítésére. Kezdetben a magyarok alig vettek részt a közéletben, de a termelősövetkezetekben már vállaltak vezető tisztségeket (Vértesszőlős, Békécsaba, Tótkomlós stb.). Évek során pedig igen sok vegyes házasság keletkezett.

A vallomásokból egyértelműen kirajzolódik, hogy a csehszlovák nemzetállam kialakítását szolgáló lakosságcsere mind a szlovák, mind pedig a magyarok számára súlyos szen-

vedést hozott. Téves elhatározás volt, semmilyen vonatkozásban sem érte el a célját. A magyar és a szlovák nép történelmi ellentéteinek elsimítását nemhogy nem segítette elő, sőt ezeket csak fokozta. A magyarországi szlovákok számára sem hozott jó megoldást, sőt, az idetelepülésünk óta a legnagyobb traumát idézte elő. Szétszakította a rokoni szálakat, szétrombolta a történelmileg kialakult hagyományos népi közösségeket, a visszamaradt szórványszlovákok körében felgyorsította az asszimilációt, s az áttelepült szlovákok sem érték el a vágyaikat, sem nemzeti érzelmükben, sem vagyoni tekintetben nem teljesültek az ígéretük. A kompakt szlovák településekről főként magyar többségű helységekre telepítették őket. A kiutasított magyarok zöme is vegyes lakosságú helységekre került, s anyagilag is rosszul jártak. Mindkét népcsoport sebei mindmáig nem gyógyultak be. Az együttélés szerencsére enyhítette a szembenállást, s a közeledés megbékélést hozott.

¹ Küllös Imola: Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In Vargyas Lajos (szerk.): *Magyar néprajz*. V. Népköltészet. Budapest, 1988. 252, 259.

² Krupa András–Ondrej: A kiskőrösi szlovákok önvalloásai a lakosságcsereéről. In Bárh János (szerk.): *Dunáninnen – Tiszáninnen*. Kecskemét, 1995. 99-114; Uo.: Svedectvo dvoch výpovedí o životnom osude Slovákov žijúcich v Maďarsku. In Divičanová, Anna–Krupa, Ondrej (szerk.): *Národopis Slovákov v Maďarsku*. II. Budapest, 1995. 91-115; Uo.: Výpoved' o jednej krásnej a útrapnej životnej dráhe. *Čabiansky kalendár*, Békéscsaba, 1996. 76–82.

³ Divičanová, Anna: K etnokultúrnemu vývinu Slovákov v Maďarsku. Načrt o kultúrnem dedičstve Slovákov žijúcich v Čechách. *Český lid*, 1992. I.; Pariková, Magdaléna: Problematika výskumu slovenských presídlencov z Maďarska v obciach južného Slovenska. In Krupa, Ondrej (szerk.): *275 rokov v Békéskéj Čabe*. 1995. 79–84.

⁴ Krupa András. Svedectvo, i. m. 107.

⁵ Szabó A. Ferenc: A magyar–szlovák lakosságcsere. *Barátság*, 1996. I. 1231.

⁶ Krupa András: A kiskőrösi szlovákok, i. m. 105.

⁷ Kerd'ó, Ján: Slováci v Rumunsku a z Rumunsku. *Dolnozemskej Slováku*, 1996. I. 7

⁸ Krupa András: A kiskőrösi szlovákok, id. m. 106–107.

⁹ Kerd'ó, Ján: i. m. 7.

¹⁰ Krupa, Ondrej: Svedectvo, i. m. 103.

¹¹ Uo. 110.

¹² Krupa András: A kiskőrösi szlovákok, id. m. 103.

¹³ Krupa Ondrej: Svedectvo, i. m. 108.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 109.

¹⁶ Krupa Ondrej: Výpoved', i. m. 78.

¹⁷ Krupa András: A kiskőrösi szlovákok, id. m. 109.

¹⁸ Uo. 105.

¹⁹ Krupa Ondrej: Svedectvo, i. m. 110.

²⁰ Krupa András: *Egy bükszentkereszti szlovák asszony önvalloása*. Kézirat. é. n.

²¹ Krupa Ondrej: Výpoved', i. m. 82.

Adatközlők

Acsa	Cziczka Mihályné Balinka Erzsébet, 1938.
Bakonycsernye	Simek Istvánné Radova Julianna, 1930.
Békécsaba	Oszlács Pálné Medovarszky Mária, 1937. Viczián Pálné Hankó Zsófia, 1923.
Bükkszentkereszt	Czeplédi Pálné Kristek Matild, 1926. Novak Jánosné Fodor Jolán, 1924. Telekes Pálné Novek Lujza, 1923.
Csanádalberti	Szudor Zsuzsanna, 1906.
Csömör	Fábián Ferenc, 1929.
Domoszló	Molnár Endréné Lizák Ilona, 1943.
Dunaegyháza	Hopka Sándor, 1935. Rehány Imréné Nagy Rozália, 1913.
Galgaguta	Bartos Pálné Hornyák Zsuzsanna, 1926. Vrbobszki János, 1925.
Galgagyörk	Petrik Jánosné Laukó Terézia, 1916. Petrik Jánosné Szlivka Mária, 1943. Szlivka Mihályné Hrkaj Mária, 1922.
Kisnána	Lizák Lukács, 1925. Valcsák Pál, 1941. Varga István, 1927.
Kiskőrös	Ambrus Pálné Kelemen Erzsébet, 1904. Antal Pálné Szentgyörgyi Anna, 1915. Albert Istvánné Gyivicsa Zsuzsanna, 1912. Hlavács Istvánné Albert Zsuzsanna, 1934. Holl Gáborné Andriska Erzsébet, 1930.
Lucafalva	Hugyecz Gyuláné Bartók Zsuzsanna, 1930.
Markaz	Zaja Zoltán, 1924.
Nagybánhegyes	Hajtman Jánosné Zana Mária, 1940.
Oroszlány	Takács Istvánné Hlotyák Anna, 1911.
Öskü	Gáspár Mihályné Hornyák Julianna, 1927. Lukács Jánosné Hornyák Erzsébet, 1927. Seringer Andrásné Bódis Teréz, 1913.
Péteri	Hornyák Pálné Bolcsik Zsuzsanna, 1915. Hrutka Mihályné Szenyán Rozália, 1916. Szenyán János, 1925.
Pitvaros	Tószegi Gyuláné Hudák Erzsébet, 1930.
Püspökhatvan	Parádi Ferenc, 1923. Parádi Ferencné Fekete Mária, 1925.
Sámsonháza	Polareczki Lajosné Virányi Erzsébet, 1934.
Sári	Suhajda Istvánné Bálint Erzsébet, 1928.
Tótkomlós	Orbán Mártonné Molnár Erzsébet, 1913. Korim János, 1926. Korim Jánosné Sovány Erzsébet, 1930. Sovány István, 1921. Sovány Istvánné Szokol Erzsébet, 1927.
Vértesszőlős	Bélik Simonné Ocskai Anna, 1922. Gombás Rudolfné Ocskai Mária, 1929. Muha Albertné Cspuha Erzsébet, 1922.

Irodalom

Divičanová, Anna: K etnokultúrnemu vývinu Slovákov v Maďarsku. Načrt o kultúrnom dedičstve Slovákov žijúcich v Čechách. *Český lid*, 1992. 1.

Kerďo, Ján: Slováci v Rumunsku a z Rumunska. *Dolnozemský Slovák*, 1996. 1. 6–7.

Krupa András (Ondrej): A kiskőrösi szlovákok önvalloásai a lakosságcsereőről. In Bárh János (szerk.): *Dunáninnen – Tiszáninnen*. Kecskemét, 1995. 99–114.

Uo.: Svedectvo dvoch výpovedí o životnom osude Slovákov žijúcich v Maďarsku. In Divičanová, Anna - Krupa, Ondrej (szerk.): *Národopis Slovákov v Maďarsku*. II. Budapest, 1995. 91–115.

Uo.: Výpoved' o jednej krásnej a útrapnej životnej dráhe. *Čabiansky kalendár*, Békécsaba, 1996. 76–82.

Uo.: *Egy bükszentkeresztii szlovák asszony önvalloása*. Kézirat. é. n.

Küllős Imola: Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In Vargyas Lajos (szerk.): *Magyar néprajz*. V. Népköltészet. Budapest, 1988. 251–266.

Paríková, Magdaléna: Problematika výskumu slovenských presídlencov z Maďarska v obciach južného Slovenska. In Krupa, Ondrej (szerk.): *275 rokov v Békéskéj Čabe*. 1995. 79–84.

Szabó A. Ferenc: A magyar–szlovák lakosságcsere. *Barátság*, 1996. 1. 1231–1235.